

MÍSTO OBECNÉ SOCIOLOGIE VE SKRIPTECH KE STUDIUM SOCIOLOGICKÝCH DISCIPLÍN

R. Šrámek

Došlo: 15. prosince 2005

Abstract

ŠRÁMEK, R.: *Place of general sociology in textbooks for study of sociological disciplines*. Acta univ. agric. et silvic. Mendel. Brun., 2006, LIV, No. 3, pp. 191–200

11 from 19 books of textbooks issued by Agricultural University in Brno and Mendel's Agriculture and Forest University in Brno in last 40 years for study sociological disciplines are engaging first half of general sociology, i.e. systematology of sociology. 10 books from these 19 textbooks are concentrating for second half of sociology, i.e. methology of sociology.

sociology, general sociology, systematology of sociology, methology of sociology

Malíková [1986/1987], v návaznosti na metodické pokyny tehdejších ministerstev školství [Instrukce, 1981] a [Směrnice, 1982], do systému vysokoškolských učebních textů zahrnuje: metodické pokyny, pomocnou literaturu (alba, antologie, atlasy, encyklopedie, monografie, sbírky příkladů, sbírky úloh, sborníky, slovníky, zpravodaje), studijní materiály do seminářů i cvičení a učebnice. O skriptech výslovně nepíše, ale z její dřívější publikace [Malíková, 1983] je patrné, že skripta do systému těchto textů zařazuje. V tu dobu je i ona seznámena se strukturací tištěných učebních textů podle Zujeva [1977] i Michovského [1981].

První z nich do systému strukturních složek tištěných učebních pomůcek zařazuje:

- 1 Výkladové texty
  - 1.1 Základní texty
  - 1.2 Doplnující texty
  - 1.3 Vysvětlující texty
- 2 Nevýkladové texty
  - 2.1 Texty k řízení učícího se
  - 2.2 Texty k orientaci učícího se.

Druhý z nich soubor tištěných učebních pomůcek přizpůsobuje potřebám českých vysokých škol a vytváří tento velmi podrobný systém, platný pro

strukturaci složek vysokoškolských tištěných učebních pomůcek, vydávaných i v současné České republice [Průcha, Walterová a Mareš, 1995]:

1 Texty učiva tištěných učebních pomůcek

1.1 Výkladové texty

- 1.1.1 Vlastní výkladové texty
- 1.1.2 Poučky
- 1.1.3 Pravidla
- 1.1.4 Zákony (vzorce)
- 1.1.5 Marginálie
- 1.1.6 Shrnutí učiva

1.2 Doplnkové texty

- 1.2.1 Úvody do vyučovacího předmětu (prvá část předmluvy k učebnici)
- 1.2.2 Úvody k jednotlivým tematickým celkům učiva (obecné charakteristiky)
- 1.2.3 Dokumentační informace (citace z historických pramenů, krásné literatury apod.)
- 1.2.4 Podtexty k prezentaci učiva názornou formou
- 1.2.5 Statistické tabulky
- 1.2.6 Systematizační tabulky (tabelace jevů i procesů, chronologické i synchronické tabulky)

1.3 Pomocné texty

- 1.3.1 Poznámky pod čarou
- 1.3.2 Vysvětlivky pod čarou
- 1.3.3 Slovníčky
- 2 Zobrazení učiva tištěných učebních pomůcek
  - 2.1 Prezentace názornou formou realistickou
    - 2.1.1 Reprodukce malířských děl
    - 2.1.2 Esteticko-emotivní ilustrace
    - 2.1.3 Náповědné ilustrace
    - 2.1.4 Naukové ilustrace
    - 2.1.5 Fotografie
    - 2.1.6 Schematické kresby
    - 2.1.7 Schematické náčrtky
  - 2.2 Prezentace názornou formou symbolickou
    - 2.2.1 Grafy
    - 2.2.2 Diagramy
    - 2.2.3 Přímký času
    - 2.2.4 Mapy
    - 2.2.5 Kartogramy
    - 2.2.6 Plánky
    - 2.2.7 Situační náčrtky
- 3 Texty a zobrazení k řízení učení se učiva tištěných učebních pomůcek
  - 3.1 Předmluvy (úvody do předmětu, úvody instrukčně-metodické apod.)
  - 3.2 Úvody k jednotlivým tematickým celkům učiva
  - 3.3 Tabulky systematizující a zevšeobecňující
  - 3.4 Cvičení
  - 3.5 Otázky a úlohy
  - 3.6 Instruktivní materiály
  - 3.7 Odkazy na jiné zdroje informací
- 4 Texty a zobrazení k orientaci učícího se v učivu tištěných učebních pomůcek
  - 4.1 Obsahy
  - 4.2 Členění učebního textu na oddíly, kapitoly, paragrafy a články
  - 4.3 Grafické symboly označující poučky, zákony, pravidla, otázky, úkoly, cvičení apod.
  - 4.4 Rejstříky věcné
  - 4.5 Rejstříky jmenné
  - 4.6 Bibliografie (doporučená literatura apod.).

K takto podrobnému systému strukturních složek vysokoškolských tištěných učebních pomůcek se dospělo po několika desítkách let práce československých či českých vysokých škol. Před druhou světovou válkou byla i na Vysoké škole zemědělské v Brně praxe taková, že pokud se skripta vydávala, tak především z iniciativy studentů jako jejich záznamy z přednášek a zkoušek vyučujících. Přednášející vysokoškolští učitelé se tehdy zaměřovali hlavně na psaní vědeckých monografií a fundamentálních učebnic. Psaní skript nebylo prioritním předmětem jejich zájmu. Jiný charakter nabyla skripta v prvních desetiletích po druhé světové válce, v době nárůstu počtu vysokých škol, studijních oborů a studujících osob.

Protože tehdy nebylo možné vyčkávat na dozrávání autorů učebnic a ani na vydávání učebnic knižtiskem, bylo nutno pomoci si na československých vysokých školách také vydáváním skript. To mělo i takové dopady, že časem se v rámci československé vysokoškolské pedagogiky dospělo rovněž k rozpracování teorie tištěných učebních pomůcek, zejména v osmdesátých letech minulého století [Chorvát, 1984], [Průcha, 1985], [Průcha, 1987] aj.

Tu měl částečně na paměti též autor tohoto pojednání, když například v letošním roce i jako iniciativní a potenciální nápomoc sociologům z pedagogických pozic posuzoval skripta doposud vydaná na Vysoké škole zemědělské v Brně a Mendelově zemědělské a lesnické univerzitě v Brně pro potřeby studujících, respektive pro předměty sociologického zaměření, zejména pro disciplíny sociologie práce, sociologie řízení a sociologie venkova (vesnice, zemědělství).

METODIKA

Cíle

S oporou o předloženou strukturu složek vysokoškolských tištěných učebních pomůcek ze souboru všech skript vydaných v posledních čtyřiceti letech Vysokou školou zemědělskou v Brně a Mendelovou zemědělskou a lesnickou univerzitou v Brně ke studiu sociologických disciplín (studijních předmětů sociologického zaměření) vybrat textové složky (zejména výkladové texty), které se týkají obou částí obecné sociologie, tj. systematologie sociologie a metodologie sociologie (cíl první). Ty v počáteční deskripci posoudit v makrorovině témat skript a mikrorovině kapitol skript (cíl druhý). Současně v této deskripci předložit základní interpretaci, respektive kvantifikaci dat (cíl třetí). Následnou řetězovou diskusí pak směřovat fakultativně odstředivým směrem a potom obligatorně dostředivým směrem (cíl čtvrtý). Obecné sociologii se věnovat právě proto, že je to výchozí a nezbytná součást sociologie, nutná podmínka smysluplného a důkladného osvojení si kterékoli další dílčí disciplíny sociologie.

Prostředky

Prvořadým prostředkem k zvládnutí těchto záměrů, respektive k určení místa obecné sociologie ve skriptech ke studiu sociologických disciplín je postup de visu a použití techniky třídění (kategorizování a klasifikování), což se v typologii badatelských prostředků řadí do nejzákladnějšího aparátu zkoumání. Jeho předmětem pozornosti jsou tato všechna skripta sociologického zaměření, vydaná na Vysoké škole zemědělské v Brně (VŠZ) a Mendelově zemědělské a lesnické univerzitě v Brně (MZLU):

- 1 BERGL, J. a MANSFELDOVÁ, Z. *Sociologie a právní normy. I. Sociologie*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1978. 61 s. B. ISBN. (Číslo publikace: 435, náklad: 403 výtisků, určení: LF)
- 2¹⁾ BERGL, J. a POŠVÁŘ, V. *Sociologie a právní normy. II. Právní normy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1981. 160 s. B. ISBN. (Číslo publikace: 1504-1808, náklad: 400 výtisků, určení: LF)
- 3 BURIAN, A. *Sociologie řízení*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1992. 66 s. ISBN 80-7157-028-1. (Číslo publikace: 1362, náklad: 700 výtisků, určení: VŠZ)
- 4 BURIAN, A. *Sociologie řízení*. Dot. Brno: MZLU, 1997. 66 s. ISBN 80-7157-028-1. (Číslo publikace: 1611, náklad: 233 výtisků, určení: MZLU)
- 5²⁾ KŘENEK, F. et al. *Sociologie zemědělství*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1968. 290 s. B. ISBN. (Číslo publikace: 036, náklad: 900 výtisků, určení: VŠZ)
- 6²⁾ KŘENEK, F. et al. *Úvod do sociologie vesnice a zemědělství, I. část*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1966. 1–166 s. B. ISBN.
- 7²⁾ KŘENEK, F. et al. *Úvod do sociologie vesnice a zemědělství, II. část*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1966. 167–379 s. B. ISBN. (Číslo obou částí publikace: 006, náklad obou částí: 450 výtisků, určení obou částí: VŠZ)
- 8 OURODA, S. *Sociologie*. 1. vyd. Brno: MZLU, 2004. 160 s. ISBN 80-7157-766-9. (Číslo publikace: 2074, náklad: 1530 výtisků, určení: PEF)
- 9³⁾ RUSŇÁK, J. *Teorie řízení, I. část. (Výbrané statě k marxistické sociologii práce zemědělského podniku)*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1976. 121 s. B. ISBN. (Číslo publikace: 289, náklad: 310 výtisků, určení: PEF)
- 10 ŠEMRINEC, J. *Sociologie*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1987. 95 s. B. ISBN. (Číslo publikace: 1086, náklad: 165 výtisků, určení: LF)
- 11 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Sociologie venkova a zemědělství. Úvod do problematiky*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1993. 64 s. ISBN 80-7157-067-2. (Číslo publikace: 1392, náklad: 299 výtisků, určení: VŠZ)
- 12 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Sociologie venkova a zemědělství. Úvod do problematiky*. Dot. Brno: MZLU, 1997. 64 s. ISBN 80-7157-067-2. (Číslo publikace: 1582, náklad: 251 výtisků, určení: MZLU)
- 13 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Sociologie výchovy (výbrané kapitoly)*. 1. vyd. Brno: MZLU, 2002. 48 s. ISBN 80-7157-583-6. (Číslo publikace: neuvedeno, náklad: neuveden, určení: MZLU)
- 14 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Základy sociologie – přednášky*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1994. 68 s. ISBN 80-7157-122-9. (Číslo publikace: 1443, náklad: 323 výtisků, určení: AF, PEF, ZF)
- 15 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Základy sociologie – přednášky*. Dot. 1. vyd. Brno: MZLU, 1995. 68 s. ISBN 80-7157-122-9. (Číslo publikace: 1481, náklad: 535 výtisků, určení: AF, PEF, ZF)
- 16 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Základy sociologie – přednášky*. Dot. 1. vyd. Brno: MZLU, 1999. 68 s. ISBN 80-7157-122-9. (Číslo publikace: 1703, náklad: 525 výtisků, určení: AF, PEF)
- 17 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Základy sociologie – přednášky*. 2. nezm. vyd. Brno: MZLU, 2001. 68 s. ISBN 80-7157-547-X. (Číslo publikace: 1874, náklad: 530 výtisků, určení: PEF, ZF)
- 18 ŠINDLÁŘOVÁ, J. *Základy sociologie – přednášky*. Dot. 2. nezm. vyd. Brno: MZLU, 2003. 68 s. ISBN 80-7157-547-X. (Číslo publikace: 1994, náklad: 420 výtisků, určení: PEF)
- 19 VEČEŘA, M. a GREGOR, M. *Sociologie práce*. 1. vyd. Brno: VŠZ, 1991. 70 s. B. ISBN. (Číslo publikace: 1324, náklad: 302 výtisků, určení: PEF)

Poznámky:

- 1) Vydavatelem publikace je VŠZ v Brně. Nakladatelem publikace je SPN v Praze. Obsah publikace se netýká sociologie.
- 2) Publikace 5., 6. a 7. posloužily Křenkovi k vydání [*Sociologie*, 1969].
- 3) Další části publikace 9. autor nevydal.

VÝSLEDKY

Z doposud 19 vydaných svazků skript se tematice obecné sociologie věnuje 11 svazků, respektive systematologii sociologie 11 svazků (Tab. I) a metodologii sociologie 10 svazků (Tab. II). Počáteční deskripce má následující čtyři části.

A) Makrorovina témat systematologie sociologie

Systematologii sociologie sleduje 8 autorů. Nejvíce místa jí přiděluje 9. Rusňák, a to 24 stran textu.

Tematika systematologie sociologie je obsažena: v 11 svazcích skript, tj. v 57,89 % skript vydaných na VŠZ a MZLU v uplynulých čtyřech desetiletích ke studiu sociologických disciplín, respektive na 55 stranách z 754 stran povětšinou výkladového textu těchto svazků, tj. na 7,29 % stranách většinou výkladového textu posuzovaných skript.

B) Makrorovina témat metodologie sociologie

Metodologii sociologie sleduje 6 autorů. Nejvíce místa jí přiděluje 7. Křenek et al., a to 53 stran textu.

Tematika metodologie sociologie je obsažena v 10 svazcích skript, tj. v 52,63 % skript vydaných na VŠZ a MZLU v uplynulých čtyřech desetiletích ke studiu sociologických disciplín, respektive na 106 stranách z 692 stran povětšinou výkladového textu těchto svazků, tj. na 15,32 % stranách většinou výkladového textu posuzovaných skript.

I: *Tematika systematologie sociologie*

Makrorovina témat	1. Bergl a Mansfeldová 1978 s. 3–9	6. Křenek et al. I. část 1966 s. 4–6	7. Křenek et al. II. část 1966 s. 167	9. Rusňák 1976 s. 3–26	10. Šemrinec 1987 s. 4–20	14.–18. Šindlářová 1994 an. s. 7–8	19. Večeřa a Gregor 1991 s. 7
1. Vznik a vývoj sociologie 1.1 Druhy, proudy, směry, školy, typy apod. sociologie	/	/		/	/	/	
2. Současnost a budoucnost sociologie 2.1 Definice, charakteristika, pojem, termín, vymezení apod. sociologie				/		/	/
2.2 Předmět sociologie		/	/	/			/
2.3 Angažovanost sociologie		/		/			
2.4 Funkce, témata sociologie				/		/	
2.5 Disciplíny sociologie	/	/					/
2.6 Význam, přínos sociologie				/		/	
2.7 Sociologická pracoviště				/	/		
2.8 Sociologické společnosti				/	/		

C) **Mikrorovina kapitol systematologie sociologie****1. (Bergl a Mansfeldová, 1978)**

Okruhy:

1. Vznik sociologie

- 1.1 Vědění v první polovině 19. století
- 1.2 Termín „sociální fyzika“ a „sociologie“
- 1.3 Zakladatelé sociologie

2. Nemarxistický směr sociologie

- 2.1 Teorie buržoazní sociologie
- 2.2 Školy buržoazní sociologie
- 2.3 Představitelé teorií a škol buržoazní sociologie
- 2.4 Vývoj nemarxistické sociologie

3. Marxistický směr sociologie

- 3.1 Objektivní a subjektivní podmínky vzniku marxisticko-leninské sociologie
- 3.2 Předmět marxistické sociologie

4. Sociologické disciplíny

- 4.1 Sociologie práce
- 4.2 Sociologie průmyslu a podniku
- 4.3 Sociologie trhu
- 4.4 Sociologie města
- 4.5 Sociologie venkova
- 4.6 Sociologie volného času
- 4.7 Sociologie rodiny
- 4.8 Sociologické disciplíny jiné

6. (Křenek et al., I. část, 1966)

Okruhy:

- 1. Předmět sociologie
- 2. Angažovanost sociologie
- 3. Disciplíny sociologie (třicet příkladů sociologických disciplín)

II: *Tematika metodologie sociologie*

Makrorovina témat	1. Bergl a Mansfeldová 1978 s. 47–54	6. Křenek et al. I.část 1966 s. 22–23	7. Křenek et al. II.část 1966 s. 326–378	9. Rusňák 1976 s. 101–118	10. Šemrinec 1987 s. 78–93	14.–18. Šindlářová 1994 an. s. 57–65
1. Vlastnosti, pravidla výzkumu	/		/			/
2. Druhy, funkce výzkumu			/		/	/
3. Význam výzkumu			/			/
4. Organizace a postupy, místo a čas výzkumu			/	/		/
5. Cíle výzkumu				/	/	
6. Příprava výzkumu	/		/	/	/	/
7. Provedení, metody, techniky, způsoby, procedury, metodika apod. výzkumu	/	/	/	/	/	/
8. Zpracování, systematizace výzkumu	/	/	/	/	/	/

4. Empiricko induktivní sociologie
5. Speklativně normativní sociologie

7. (Křenek et al., II. část, 1966)

Okruhy:

1. Společenské skupiny jako jeden z předmětů zkoumání sociologie

9. (Rusňák, 1976)

Okruhy:

- Perspektiva rozvoje sociologie (od roku 1974)
- Dělnická anketa ve Francii (v roce 1880)
- Objektivnost a stranickost sociologie (podíl V. I. Lenina)
- Mezinárodní sociologická společnost (zkratka ISA)
- Základní funkce sociologie (poznávací funkce, přetvářecí funkce)
- První typ sociologie (podíl A. Comteho)
- Druhý typ sociologie (podíl K. Marxe, B. Engelse)
- Československá sociologická pracoviště (v letech 1962–1964)
- Československá sociologická společnost (v roce 1964)
- Vznik sociologie (na počátku 19. století)
- Vývoj sociologie (do dnešní doby)

12. Předmět současné sociologie (jednotka ekonomických, politických a sociálně-psychologických stránek společnosti)

13. Význam současné sociologie (jednota teorie a praxe společnosti)

14. Předmět marxistické sociologie (poměr marxistické sociologie k historickému materialismu)

15. Význam marxistické sociologie (poměr marxistické sociologie k nemarxistické sociologii)

10. (Šemrinec, 1987)

Okruhy:

- Utopičtí socialisté
- Sociální filosofie
- Buržoazní sociologie
- Marxistická sociologie
- Naturalistická sociologie
- Psychologická sociologie
- Fenomenologická sociologie
- Formální sociologie
- Spekulativní sociologie
- Empirická sociologie
- Současná buržoazní sociologie
  - Americký strukturně funkcionální směr
  - Teorie industriální společnosti
  - Teorie postindustriální společnosti
  - Teorie technotronní

- 11.5 Teorie stratifikační
- 11.6 Teorie sociální mobility
- 11.7 Teorie elit
- 11.8 Sociologie ve Spojených státech amerických
- 11.9 Sociologie ve Velké Británii
- 11.10 Sociologie ve Francii
- 11.11 Sociologie v NSR
- 11.12 Sociologie v Itálii
- 11.13 Sociologie v Japonsku
- 12. Marxistická sociologie
  - 12.1 Předmět marxistické sociologie
  - 12.2 Metoda marxistické sociologie
  - 12.3 Funkce marxistické sociologie
- 13. Současná marxisticko-leninská sociologie
  - 13.1 Sociologie v Sovětském svazu
  - 13.2 Sociologie v Bulharsku
  - 13.3 Sociologie v Polsku
  - 13.4 Sociologie v NDR
  - 13.5 Sociologie v Maďarsku
  - 13.6 Sociologie v Československu

14.–18. (Šindlářová, 1994, 1995, 1999, 2001 a 2003)

Okruhy:

- 1. Termín sociologie
- 2. Pojem sociologie
- 3. Příčina vzniku sociologie
- 4. „Malá“ a „velká“ témata sociologie (mikrosociologické a makrosociologické poznatky)
- 5. Význam (přínos) sociologie

19. (Večeřa a Gregor, 1991)

Okruhy:

- 1. Charakteristika sociologie
- 2. Předmět sociologie
- 3. Sociologie jako obecná sociologie a speciální (konkrétní, úsekové) sociologie (sociologické disciplíny)
- 4. Předměty některých sociologických disciplín (sociologie práce, sociologie zemědělství, sociologie řízení)

D) Mikrorovina kapitol metodologie sociologie

1. (Bergl a Mansfeldová, 1978)

Okruhy:

- 1. Některé zásady sociologického výzkumu
  - 1.1 Co zkoumat
  - 1.2 Kde zkoumat
  - 1.3 Kdy zkoumat
  - 1.4 Jak zkoumat
  - 1.5 Proč zkoumat
- 2. Některé znaky sociologického výzkumu
  - 2.1 Vědeckost zkoumání

- 2.2 Komplexnost zkoumání
- 2.3 Příčinnost zkoumání
- 2.4 Třídnost zkoumání
- 2.5 Zákonitost (nomotetičnost) zkoumání
- 2.6 Předmětnost zkoumání

3. Některé procedury (metody, techniky, metodiky) sociologického výzkumu

- 3.1 Pozorování (Přímé pozorování zúčastněné, Přímé pozorování nezúčastněné, Nepřímé pozorování, Interakční technika)
- 3.2 Rozhovor
- 3.3 Dotazník
- 3.4 Anketa
- 3.5 Sociometrie

4. Výběr objektů sociologického výzkumu

5. Zpracování dat sociologického výzkumu

6. (Křenek et al., I. část, 1966)

Okruhy:

- 1. Procedury sociologického výzkumu
- 2. Techniky sociologického výzkumu
- 3. Způsoby sociologického výzkumu
- 4. Zpracování sociologického výzkumu

7. (Křenek et al., II. část, 1966)

Okruhy:

- 1. Metoda sociologického výzkumu
- 2. Procedura sociologického výzkumu
- 3. Technika sociologického výzkumu
- 4. Metodika sociologického výzkumu
- 5. Místo sociologického výzkumu v sociologii
- 6. Význam sociologického výzkumu v sociologii
- 7. Vlastnosti sociologického výzkumu
- 8. Druhy sociologického výzkumu
  - 8.1 Základní (teoretický, explikativní) výzkum
  - 8.2 Aplikovaný výzkum
  - 8.3 Průzkum (pilotáž, sondáž)
  - 8.4 Komplexní, parciální, individuální, skupinový, reprezentativní, monografický, příležitostný, orientační, operační, komunikační a zúčastněný předvýzkum, výzkum či průzkum
- 9. Projektování sociologického výzkumu
  - 9.1 Příprava výzkumu
  - 9.2 Provedení výzkumu (validita, reliabilita, ekvivalence, kvantifikace, přímé pozorování, nepřímé pozorování)
  - 9.3 Zpracování údajů z výzkumu (analýza popisná, analýza vztahová, analýza kausální a dialektická, interpretace analýz)
  - 9.4 Systematizace poznatků z výzkumu
- 10. Procedury sociologického výzkumu
  - 10.1 Procedura statistická
  - 10.2 Procedura matematická
  - 10.3 Procedura experimentální

-
- 10.4 Procedura monografická
  - 10.5 Procedura typologická
  - 10.6 Procedura historická
  - 10.7 Procedura sociometrická
  - 11. Pozorování v sociologickém výzkumu
    - 11.1 Pozorování standardizované
    - 11.2 Pozorování nestandardizované
    - 11.3 Pozorování vnější
    - 11.4 Pozorování zúčastněné
    - 11.5 Pozorování zjevné
    - 11.6 Pozorování skryté
  - 12. Techniky v sociologickém výzkumu
    - 12.1 Typy otázek (uzavřená otázka, otevřená otázka, polootevřená otázka, filtrující otázka)
    - 12.2 Dotazníky (přednosti dotazníku, nedostatky dotazníku)
    - 12.3 Ankety
    - 12.4 Rozhovory (interview; příprava rozhovoru, provedení rozhovoru, přednosti rozhovoru, nevýhody rozhovoru, druhy a typy rozhovoru)
    - 12.5 Dokumenty (bibliografické dokumenty, statistické dokumenty, osobní dokumenty, společenské dokumenty)
    - 12.6 Sociometrické testy (konstrukce testu, aplikace testu, přednosti testu, nevýhody testu; test tabulkový, test grafický, test kvantitativní)
    - 12.7 Sociometrické rozhovory
    - 12.8 Psychodramata a sociodramata
    - 12.9 „Studium případů“ („Case study“) a „Teorie her“
-
- 9. (Rusňák, 1976)**
- Okruhy:
- 1. Cíl výzkumu
  - 2. Místo výzkumu
  - 3. Čas výzkumu
  - 4. Výběr vzorku výzkumu
  - 5. Velikost vzorku výzkumu
  - 6. Volba techniky výzkumu
  - 7. Určení techniky výzkumu
    - 7.1 Pozorování
    - 7.2 Rozhovor
    - 7.3 Dotazník
  - 8. Organizace výzkumu
    - 8.1 Předvýzkum
  - 9. Závěrečná zpráva o výzkumu
    - 9.1 Výobrazení
-
- 10. (Šemrínec, 1987)**
- Okruhy:
- 1. Sociologický výzkum podle funkce (základní a aplikovaný)
  - 2. Sociologický výzkum podle cíle (popisný, explikativní)
  - 3. Sociologický výzkum podle úplnosti (částečný, komplexní)
  - 4. Sociologický výzkum podle zaměření (extenzivní, intenzivní)
  - 5. Sociologický výzkum podle provedení (individuální, týmový)
  - 6. Sociologický výzkum v etapě přípravy
  - 7. Sociologický výzkum v etapě získávání údajů a informací
  - 8. Sociologický výzkum v etapě zpracování a zobecnění získaných empirických poznatků
  - 9. Sociologické procedury statistické
  - 10. Sociologické procedury experimentální
  - 11. Sociologické procedury monografické
  - 12. Sociologické procedury historické
  - 13. Sociologické procedury typologické
  - 14. Sociologické hypotézy východiskové
  - 15. Sociologické hypotézy pracovní
  - 16. Sociologické hypotézy statistické
  - 17. Reprezentativní výběr zkoumaného souboru
    - 17.1 Prostý náhodný výběr
    - 17.2 Vícetupňový náhodný výběr
    - 17.3 Oblastní náhodný výběr
  - 18. Přibližně reprezentativní výběr zkoumaného souboru
    - 18.1 Kvótní záměrný výběr
    - 18.2 Typový záměrný výběr
    - 18.3 Anketový záměrný výběr
  - 19. Nerepresentativní výběr zkoumaného souboru
    - 19.1 Předběžný malý výběr
    - 19.2 Doplnující malý výběr
    - 19.3 Sociometrický malý výběr aj.
  - 20. Zjišťování dat technikou pozorování
    - 20.1 Pozorování běžné
    - 20.2 Pozorování vědecké
    - 20.3 Pozorování přímé
    - 20.4 Pozorování nepřímé
    - 20.5 Pozorování zúčastněné
    - 20.6 Pozorování nezúčastněné
    - 20.7 Pozorování specifické (studium písemných pramenů, interakční pozorování jako kombinace pozorování a experimentu, sebepozorování aj.)
  - 21. Zjišťování dat technikou rozhovoru
    - 21.1 Chyby rozhovoru
    - 21.2 Otázky rozhovoru (uzavřené, otevřené, filtrační, kontrolní, testovací, trikové, projekční)
    - 21.3 Fáze rozhovoru (přípravná, zahajovací, průběžná, závěrečná)
    - 21.4 Druhy rozhovoru (kategorizovaný, nekategorizovaný, zjevný, tajný, individuální, skupinový, měkký, tvrdý, souhlasný, nesouhlasný, telefonní, hloubkový aj.)

22. Zjišťování dat technikou dotazníku
  - 22.1 Výhody dotazníku
  - 22.2 Otázky dotazníku
  - 22.3 Konstrukce dotazníku
  - 22.4 Distribuce dotazníku (přímo výzkumníkem, prostřednictvím pošty, jinými způsoby)
  - 22.5 Zvláštnost dotazníku (anketa, resp. anketní listky)
23. Zpracování dat
  - 23.1 Analytické postupy (diskriminační, korelační, faktorové, seskupovací aj.)
  - 23.2 Kvantitativní postupy (reprezentativnost, validita, reliabilita)
  - 23.3 Třídící postupy (absolutní a relativní četnosti, kontingenční tabulky, rozřídění podtříd podle různých hledisek aj.)
  - 23.4 Zobecňující postupy (test, Fischerův test, Spermanův koeficient, Kendalův koeficient aj.)
  - 23.5 Závěrečné postupy (závěrečná zpráva)

14.–18. (Šindlářová, 1994, 1995, 1999, 2001 a 2003)

Okruhy:

1. Aktuální a perspektivní význam poznání postupů sociologického bádání pro studenty
2. Obecná pravidla výzkumu v jakékoliv vědě
3. Šetrnost sociologického výzkumu k sociálnímu prostředí
4. Výzkum (teoretický, aplikovaný, monografický, statistický, předběžný, vlastní, dodatečný), průzkum, výzkumné akce
5. Výzkum veřejného mínění a sociologický výzkum obecně
6. Fáze přípravy sociologického výzkumu
7. Fáze získávání empirických dat (fáze terénního šetření v sociologickém výzkumu)
8. Fáze zpracování a vyhodnocení (zobecnění) závěrů ze sociologického výzkumu
9. Teoretická část sociologického výzkumu
10. Metodická část sociologického výzkumu
11. Organizační část sociologického výzkumu
12. Statistická metoda sociologického výzkumu
13. Monografická metoda sociologického výzkumu
14. Typologická metoda sociologického výzkumu
15. Historická metoda sociologického výzkumu
16. Experimentální metoda sociologického výzkumu
17. Sociometrická metoda sociologického výzkumu
18. Pozorování v sociologickém výzkumu
19. Rozhovor (interview) v sociologickém výzkumu
20. Dotazník v sociologickém výzkumu
21. Anketa v sociologickém výzkumu
22. Studium dokumentu v sociologickém výzkumu
23. Sociometrický test (rozhovor, pozorování) v sociologického výzkumu

24. Případové studie (Case study) v sociologického výzkumu
25. Otázky v sociologického výzkumu (dotazníku, rozhovoru)
  - 25.1 Požadavky na otázky
  - 25.2 Otázky podle formy (uzavřené, otevřené čili volné, polootevřené)
  - 25.3 Otázky podle funkce (úvodní, závěrečné, motivační, filtrační, kontrolní, projekční)

DISKUSE

Záměrné použití řetězové diskuse navazuje en bloc na bezprostředně předcházející plnění prvního až třetího cíle pojednání. Vstupní součást diskuse má fakultativně odstředivý ráz. Čtyři další součásti diskuse tvoří její jádro a mají obligatorně dostředivý charakter.

- Devatenáct svazků skript sociologického zaměření, vydaných v letech 1966 až 1994 na VŠZ a v letech 1995 až 2004 na MZLU, mimo jiné též spoluodráží druhou etapu vývoje výuky sociologie na této škole či univerzitě. Etapu navazující na velmi slavné předcházející období, kdy osoby těsně spjaté s VŠZ se spolupodílely i na vzniku a vývoji československé sociologie, zejména sociologie venkova a sociologie zemědělství. Vždyť i Majerová, například v pojednání o vzniku a vývoji české rurální sociologie [1997, s. 66–70], píše, že až do dvacátých let dvacátého století měla produkce publicistických publikací z oblasti sociologie venkova a sociologie zemědělství početní převahu nad produkcí publikací vědeckých. „*Především je až založení Československé akademie zemědělské (... 1924). Tato instituce měla za cíl přinášet vědecké rozborů ...* *Presidentem ... akademie se stává ... Milan Hodža ... který vybízel sociology k tomu, aby mu opatřovali podklady k jeho politickým úvahám. Generálním sekretářem ČAZ se stal ... Edward Reich, který oscilloval mezi ekonomikou a sociologií a napsal řadu úvah, které je možno označit za sociologické. Stal se prvním docentem sociologie venkova na Vysoké škole zemědělské v Brně, kde také vznikla první katedra sociologie venkova, později vedená ... T. Čepem. Reich ustavil v ČAZ sekci pro sociologii a historii vesnice a malé sociologické pracoviště ...* *Tématy sociologie venkova a zemědělství se zabývali ... F. Lom a další ... ve dvacátých a třicátých letech ... byl i agrarismus rozdělen na dvě větve: pravicovou a levicovou, představovanou ... E. Reichem. Reich a jeho spolupracovníci v ČAZ se opírali především o práce švýcarského ekonoma E. Laura ...*“ Všichni Majerovou jmenování náleží bezesporu k mimořádně významným osobnostem VŠZ či MZLU. F. Lom, T. Čep a E. Reich hlavně jako úspěšní učitelé a E. Laur a M. Hodža jako čestní doktoři. Proto například zjištění, že posuzovaná skripta vyhotovená násled-

vníky těchto osobností neopomíjí tematiku, respektive okruhy »Význam, přínos sociologie« (Tab. I, ř. 2.6) a »Význam výzkumu« (Tab. II, ř. 3), je velmi příjemné zjištění, byť je tomu tak v obou případech vždy jen v šesti svazcích (9. Rusňák, 1976 a 14.–18. Šindlářová, 1994 an. ; 7. Křenek et al., II.část, 1966 a 14.–18. Šindlářová, 1994 an.).

- Pochopení »Významu, přínosu sociologie« výraznou měrou přispívá k vyšší motivaci studentů při studiu sociologie vůbec a tím k dosažení jejich výborných výsledků ve studiu jednotlivých disciplín sociologie. V roce 1966 (kdy vychází 7. Křenek et al.) je v Praze vytištěna (po vydání [Bauman, 1966a]) průkopnická publikace [Bauman, 1966b], a to mimořádná i proto, že akcentuje právě význam sociologie pro člověka v jeho různých situacích. Je proto potěšitelné, že od té doby až po dnešní dny se při tvorbě skript nezapomíná právě na zdůrazňování významu sociologie pro studenta i absolventa VŠZ a MZLU v rolích občanských, partnerských, rodičovských, profesních (osob vedoucích i osob vedených) a jiných.
- Posuzovat například »Význam, přínos sociologie« pro studenta či absolventa VŠZ a MZLU na základě explanace předmětného souboru devatenácti svazků skript by zde bylo od autora pojednání velmi nezodpovědné.
- Důležité je rovněž to, že posuzovaná skripta nezanebávají poučit studující v oblasti »Význam výzkumu«, neboť na studenty je nutno pohlížet nejen jako na uživatele výsledků bádání jiných osob, zejména graduovaných sociologů, ale i jako na osoby produkující více či méně a dříve nebo později sociologicky pojatá zjištění, provedená za různými účely (tvorba bakalářských prací, diplomových prací, doktorských prací apod.). Je tudíž rovněž pozitivním zjištěním, že se při tvorbě posuzovaných skript v celém čtyřicetiletí nezapomíná na tyto souvislosti. Také už v roce 1966 se i jinde postupovalo shodně jako na VŠZ [Porket, 1966], to je s vědo-

mím toho, že při výuce obecné sociologie se u studentů nemá jednat pouze o osvojování si vědomostí, nýbrž zejména o zvládnání dovedností, a to právě dovedností většinou metodologického rázu. V tom lze spatřovat určitý přesah »Významu výzkumu« přes »Význam, přínos sociologie«.

- Zaobírat se například »Významem výzkumu« ve smyslu dopadů studia sledovaných skript na kvalitu i množství diplomových a podobných prací studentů, respektive absolventů VŠZ a MZLU by bylo od autora pojednání rovněž značně nezodpovědné.

ZÁVĚR

V návaznosti na jiné letošní zjištění autora sdělení (týkající se proměn učiva ve skriptech ke studiu sociologických disciplín), zjištění, že například čtyři desetiletí trvající vydávání skript na VŠZ a MZLU pro studenty školy či univerzity k zvládnutí studia sociologických disciplín (studijních předmětů) zahrnuje vydávání skript dvojího záběru, přičemž první skupinu tvoří skripta polytematicky zaměřená na několik disciplín sociologie a druhou skupinu tvoří skripta monotematicky zaměřená na jednu disciplínu sociologie (dominantními sociologiemi přitom jsou sociologie práce, sociologie řízení a sociologie venkova; výjimečnou sociologií přitom je sociologie výchovy), je nyní prokázáno, že výrazná většina (tři čtvrtiny) autorů skript neopomíjela obecnou sociologii. Je příjemné sdělit, že se při tvorbě posuzovaných skript nepoužívalo myšlenkově mělkého zdůrazňování významu sociologie pro studenta i absolventa VŠZ a MZLU, a to v případech ([Rusňák, 1976] a [Šindlářová, 1994 an.]). Je rovněž potěšitelné, že se při této tvorbě nezapomínalo také na to, že student i absolvent VŠZ a MZLU má docenit přínos skript k získání dovedností metodologického rázu, i když tak opět učinili jen dva autoři ([Křenek et al. 1966] a [Šindlářová, 1994 an.]). Je nutno dodat, že také toto pojednání má funkci iniciativní a potenciální nápomoci sociologům při realizaci pedagogických záměrů v budoucnu jimi vytvářených skriptech pro potřeby MZLU.

SOUHRN

Jedenáct z devatenácti svazků skript vydaných na VŠZ a MZLU v posledních čtyřiceti letech ke studiu sociologických disciplín se věnuje systematologii sociologie. Deset z devatenácti svazků těchto skript se zaměřuje na metodologii sociologie. Systematologii sociologie přidělují nejvíce místa Rusňák (1976), a to 24 stran textu. Metodologii sociologie uděluje nejvíce místa Křenek et al. (II.část, 1966), a to 53 stran textu. První ze dvou částí obecné sociologie je ve skriptech pokryta dvěma tématy a devíti podtématy (Tab. I). Druhá ze dvou částí obecné sociologie je ve skriptech pokryta osmi tématy (Tab. II). Systematologie sociologie je obsažena v 57,89 % posuzovaných skript a na 7,29 % stranách povětšinou výkladového textu. Metodologie sociologie je obsažena v 52,63 % těchto skript a na 15,32 % stranách tohoto textu. Přitom je důležité, že při tvorbě sledovaných skript je částí jejich autorů pamatováno na

nebanální zdůrazňování významu sociologie a výzkumu pro studenta i absolventa VŠZ a MZLU. Současně platí, že úroveň zpracování témat skript (jejich makroroviny) a kapitol skript (jejich mikroroviny) nelze ztotožňovat například s úrovní výuky obecné sociologie a už vůbec ne s úrovní osvojeného poznání sociologie studentů nebo absolventů VŠZ a MZLU.

sociologie, obecná sociologie, systematologie sociologie, metodologie sociologie

LITERATURA

- BAUMAN, Z. *Sociologie*. 3. vyd. Praha: Orbis, 1966a. 322 s. B. ISBN.
- BAUMAN, Z. *Sociologie pro každý den*. 2. vyd. Praha: MF, 1966b. 166 s. B. ISBN.
- CHORVÁT, F. Hodnotové zaradenie skript vo vysokoškolskej študijnej literatúre. In *Otázky tvorby vysokoškolskej učebnice a učebného textu. Referáty a diskusné príspevky*. 1. vyd. Bratislava: ÚRVŠ, 1984, s. 68–73. B. ISBN.
- Instrukce č.32 MŠ ČSR č.j. 24 127 / 81-32 ze dne 12. října 1981. In *Věstník MŠ a MK ČSR*, 1981, roč.37, seš.12, s.197–200. B. ISBN.
- MAJEROVÁ, V. *Sociologie venkova a zemědělství*. 1. vyd. Praha: ČZU, 1997.148 s. ISBN 80-231-0330-1.
- MICHOVSKÝ, V. Klasická učebnice nového typu. Soudobý model učebnic. In *Tvorba učebnic. Sešit* 2. 1. vyd. Praha: SPN 1981, s. 9–32. B. ISBN.
- MALÍKOVÁ, E. K modernizaci tvorby a vydávání literatury pro studenty vysokých škol. *Vysoká škola*, 1986/1987, roč. 35, č. 8, s. 365–373. B. ISBN.
- MALÍKOVÁ, E. Vysokoškolská učebnice a učebný text v systéme materiálnych didaktických prostredkou. In *Nové metody výuky cizích jazyků a teorie učebnic. Sborník z 5. mezinárodní vědecké konference*, 6. část. 1. vyd. Praha: ÚRVŠ ČSR, 1983, s. 69–74. B. ISBN.
- PORKET, J. L. *Úvod do sociologie práce a sociologického výzkumu*. 1. vyd. Praha: ÚRS, 1966. 80 s. B. ISBN.
- PRŮCHA, J. *Učení z textu a didaktické informace*. 1. vyd. Praha: Academia, 1987. 93 s. B. ISBN.
- PRŮCHA, J. Výzkum a teorie školní učebnice. In *Tvorba učebnic. Sborník 5*. 1. vyd. Praha: SPN, 1985, s. 46–51. B. ISBN.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E. a MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. 292 s. ISBN 80-7178-029-4.
- Smernice MŠ SSR z 1. septembra 1982 č. Š 12518/1982-32. In *Zvesti MŠ SSR a MK SSR*, 1982, b. roč., zoš. 11, s.169–173. B. ISSN.
- ZUJEV, D. D. Problémy struktury školní učebnice. In *Strukturní prvky učebnice. Tvorba učebnic. Sborník* 2. 1. vyd. Praha: SPN, 1977, s. 1–29. B. ISBN.

Adresa

PaedDr. Rudolf Šrámek, CSc., Ústav humanitních věd, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika